

LESZEK KORPOROWICZ¹

WIELOPOZIOMOWY MODEL EMOCJI W STRUKTURZE OSOBOWOŚCI KULTUROWEJ PERSPEKTYWA KULTURALISTYCZNA

Kryzys wiary w racjonalność człowieka oraz stwarzany przez niego porządek społeczny to nie tylko rezultat współczesnych studiów nad ponowoczesnością. Już w latach 60. ubiegłego wieku Alfred Weber, a za nim Stanisław Ossowski zdecydowanie odróżniali pojęcie instrumentalnej i utilitytarnej cywilizacji oraz będącej wyrazem duchowych i aksjonormatywnych potrzeb ludzkiej osobowości, w znacznej mierze niezależnej od niej sfery kultury (Ossowski 1967, 174–176). W pewnym sensie ta ostatnia stanowi o wrażliwości etycznej cywilizacji, przywołując czasem zupełnie nieobecną w niej potrzebę ludzkiej odpowiedzialności zarówno w wymiarze osobowym, wspólnotowym jak i organizacyjnym.

Odkrycie wagi emocjonalnej i afektywnej strony aktywności człowieka w ramach studiów kulturowych podkreśla z kolei Chris Barker (2005), który wskazuje na:

- a) charakterystyczny dla współczesnej kultury zachodniej z jednej strony niemal kult racjonalności, ale z drugiej odkrycie niedowartościowania sfery emocjonalnej, które przejawia się w licznych rodzajach „chorobach znaczenia” oraz identyfikacją zaniku cech wiążących się z „...miłością, empatią, troską i kreatywnością artystyczną. Nasza równowaga emocjonalna została naruszona”. (Barker 2005, 54),
- b) potrzebę zbadania zróżnicowanych dla rozwoju, ale i patologii emocji „kontekstów kulturowych”, które emocje te w znaczący sposób konstruują.

¹ Dr hab., prof. UJ; Uniwersytet Jagielloński w Krakowie; ORCID: 0000-0002-5890-5991; leszek.korporowicz@uj.edu.pl.

- c) Zmiany tożsamości współczesnego człowieka powiązane są z „prze-sunięciem emocjonalnym” jako istotnym artefaktem kulturowym stymulowanym przez zmieniające się „mapy znaczenia”.

Ujawnienie kulturowego pośrednictwa, a nawet kulturowej treści procesów emocjonalnych, które dokonało się także za sprawą współczesnej psychologii kulturowej nader często ujmuje sferę emocji, afektów i uczuć w sposób nadzwyczaj jednorodny, nie różnicując zarówno samej tej sfery, odmienności typu mechanizmów owego kulturowego pośrednictwa, jak też zależności w stosunku do konkretnych treści kultury oddziaływanie to moderujących (Alexander 2010). Podobny brak rozróżnień jakościowych odmienności w dynamice interakcji emocji i kultury widać w opisie bogatej już tradycji socjologii emocji dokonanej przez Jacka Barbaleta w znaczącym wydaniu *The Cambridge Dictionary of Sociology* (Barbalet 2006, 163–165; a także Korporowicz 2016, 5–30; Turner, Stets 2021).

Interesujące możliwości analityczne pojawiają się, gdy odwołamy się do koncepcji wielopoziomowego charakteru holistycznie ujętej osobowości (w tym także doświadczeń kulturowych), która obecna jest w teorii dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego. Jej aplikacje w obszarze studiów kulturowych ujawniają ciągle nowe perspektywy. Tak jest też z zasadniczą w koncepcji Dąbrowskiego problematyką emocji ściśle wkomponowaną w jej ujęcia rozwojowe i transgresyjne, odrywającą się od liniowych prawidłowości procesów dojrzewania, warunkowania i socjalizacji. Założenie, potwierdzone wieloletnimi badaniami klinicznymi oraz różnorodnym zestawem studiów porównawczych, przyjmuje, iż już we wczesnych etapach rozwoju poznawczego i emotywnego człowieka kształtuje się zróżnicowana charakterystyka ich funkcjonalnej konstytucji. Mogą one przybrać postać stosunkowo silnej integracji, czyli powiązań o wyrazistej regule typologizacji. Mogą mieć istotne funkcje stabilizujące i budować ważne filary tożsamości w całokształcie życiowych kompetencji konkretnych osób (Dąbrowski 1970). To pierwszy, niejako pierwotny i niezbędny poziom ich rozwoju. Problem pojawia się natomiast wówczas, gdy tworzone wzory powiązań, wzorów reakcji, czasami środowiskowych adaptacji, popadają w stereotypizację, stają się ciągiem automatyzmów funkcjonalnych. Stan ten blokuje możliwości, które pojawić się mogą w dalszych etapach rozwoju, a w momencie zmiany warunków i stylu życia może okazać się poważną przeszkodą w procesach readaptacji, uczenia się i otwierania na mało znane horyzonty rozwoju.

W przypadku emocji jest to sytuacja zarówno silnych, jak i słabych wzorców budowania i przeżywania afektywnej strony życia jako elementu kultury emocjonalnej. Ważniejszy jednak aspekt problemu tkwi w tym, że głównym dynamizmem ich istnienia i przekazu stała się reprodukcja. Schematy emocjonalne wyprzedzać mogą bardziej złożone procedury postrzegania, następnie wartościowania, a w końcu i realizacji działań. Okulary emocjonalne, które otwierają lub zamykają ludzkie oczy, stają się autonomiczną i nie zawsze poddawaną refleksji, analizie i autokontroli barierą postrzegania świata. Równie alienujące mogą być powielane schematy emocjonalnej walidacji problemów, ludzi czy konkretnych obszarów rzeczywistości społecznej, w wyniku których nie dochodzi do rzeczywistej konfrontacji, spotkania odmiennych racji czy konstruowanych przez tego typu mechanizmy wrażliwości (Dudek, Pankalia 2008). Interakcję ową utrudniają silne na tym poziomie komponenty biologiczne i instynktowne, które stają się skutecznym filtrem niereaktywnego rozpoznawania rzeczywistości. Niestety poddawane petryfikacji emocje stać się mogą fatalną przeszkodą w dynamice życia politycznego, a także negocjacjach, dialogu i dyskursie społecznym, w szerokim spektrum relacji i stosunków międzykulturowych (Wilczyńska, Mackiewicz, Krajka 2019). Reprodukują one „plemiona” zwalczających się subkultur, frakcji, partii politycznych oraz ich zwolenników, stając się dysfunkcyjnym tworem równie spetryfikowanych modeli kultury politycznej (Walzer 2006). Medialnie kształtowane schematy emocji stać się mogą czynnikiem wojen kulturowych lub też odgrywać ważną rolę w propagandowym i socjotechnicznym sterowaniu procesami dehumanizacji przeciwnika, a nawet wroga, jak dzieje się to chociażby w obserwowanych współcześnie postaciach faszyzmu i rasyzmu w działaniach ludobójczych, które przyniosła wojna na Ukrainie.

Z perspektywy rozwojowej skonsolidowane zbyt silnie i stanowiące przedmiot totalitarnych socjalizacji emocje muszą wejść na drogę dezintegracji, bez której odstąpienie i animowanie obecnych w człowieku i kulturze dynamizmów rozwojowych może zostać zahamowane albo wręcz udaremnione. Choć symptomy procesów dezintegrujących, zarówno w strukturze osobowości, jak i wzorców kulturowych mogą być serią dramatycznych doświadczeń i prowadzić wręcz do patologii, są one koniecznym etapem rozluźnienia emocji reaktywnych, działających – jak już zostało powiedziane – na zasadzie automatyzmów funkcjonalnych. Obecne na tym poziomie ambiwalencje i ambitendencje mogą być postrzegane jako oznaki słabości, a wręcz upadku, rozbicia, a nawet emocjonalnej schizofrenii. Uczucia

wyższe mieszają się niższymi, partykularyzmy z naiwną utopią, a tożsamość osobowa i kulturowa tracić może filary swoich konstrukcji. Pomimo tych zagrożeń jest to w koncepcji Dąbrowskiego sytuacja dająca nadzieję na ewolucyjne i rozwojowe otwarcie, na niezatrącenie w zamkniętych kapsułach doświadczeń o redukującym, często jednostronnym charakterze (Dąbrowski 1970).

Pomimo swego dwuznacznego charakteru, to jednak emocje mogą stać się bodźcem, który dynamizuje i otwiera osobowość oraz praktyki kulturowe na przeżycia określane jako majeutyczne, a więc w retoryce sokratejskiej te, które „rodzą”, odnajdują motywacje działań transgresyjnych. To one wzywają do wypełnienia mglistego choćby sensu, który stoi za błyskiem pochwyconego celu i wartości o charakterze potencjalnym. Jest to trzeci poziom rzeczywistości emocjonalnej człowieka oraz zakodowanych w nim możliwości, ujawniających potrzeby rozwojowe o zupełnie nowej sile. Poziom ten ukazuje różnice pomiędzy determinacją biologicznych, pierwotnych i stereotypowych czynników emocji, jakie występują na poziomie automatyzmów funkcjonalnych oraz ich sublimacji i wkomponowania w doświadczenia przetworzone, symboliczne, duchowe (Dąbrowski 1974, van Geert 1986). Dąbrowski charakteryzuje odmienności między naturalizmem pierwszej z tych formacji a procesami kształtowania osobowości dojrzałej jako formacji drugiej, które zawierają się w: 1. determinacji biologicznej w pierwszej i oddeterminowaniu w drugiej, 2. automatyzmie w pierwszej i przewadze dynamizmów autonomii i autentyzmu w drugiej, 3. pierwotności i powszechności zachowania w pierwszej i oryginalności oraz postaw twórczych w drugiej, 4. małej indywidualizacji w pierwszej oraz wyrazistej w drugiej (Dąbrowski 1985, 47).

Nastawienie na wzmacnianie osobowości asertywnej i zorientowanej na sukces, którą lansuje współczesna kultura konkurencji, przodowania i wymuszonych nawet zabiegów o samorealizację. Kultura ta raczej krytycznie ustosunkowuje się do takiego stanu emocji, który za twórcze i pozytywne uznaje zdziwienie w stosunku do siebie i otoczenia, zaniepokojenie sobą, poczucie niższości w stosunku do samego siebie, dysonans ja faktycznego i osiągalnego, niezadowolenie z siebie, poczucie wstydu i winy, nieprzystosowanie pozytywne, przepracowanie konfliktów wewnętrznych. Są to bardzo cenne rodzaje wrażliwości i kultury emocjonalnej poziomu trzeciego, które mogą być podstawą różnych form dialogu międzykulturowego, świadomości i kompetencji etycznych w środowiskach wielokulturowych, a także procesów ożywiania potrzeb budowania tożsamości [Hałas (red.) 2012].

Sama potrzeba nie oznacza jednak jej spełnienia. Dlatego dalsza dynamika rozwoju osobowości charakteryzuje się według Dąbrowskiego wyrażną krystalizacją i hierarchizacją systemów wartości, waloryzacją sposobów ekspresji, zdolnością do transformacji wartości rdzennych, sublimacją afektywnych komponentów kultury wspólnoty traktowanej jako projekt i zadanie. Tak pojęte, a przede wszystkim przeżywane, emocje pozwalają nie ulegać imperatywom kolektywnych zachowań tylko z racji na ich powszechność lub też trwałość modelujących je wzorów (Korporowicz 1988, 86–103). Co ważniejsze, nie stanowią one bariery w refleksyjnym i bardziej dyskursywnym, a nawet dialogicznym rozpoznawaniu wzorów innego typu, innych ludzi i kultur. W ujęciu społecznym odróżniają patriotyzm od nacjonalizmu, a uczucia narodowe i religijne nie służą do dyskredytacji, poniżania czy nawet destrukcji praw kulturowych i narodowych innych wspólnot. Sposobom wyrażania emocji z omawianych poziomów towarzyszy odpowiedzialność za tworzone w ten sposób artefakty, ich implikacje w sferze moralności publicznej, a także w warstwie lansowanych wzorów interakcji na różnych obszarach ich istnienia od rodziny poczynając na życiu politycznym dużych grup ludzkich kończąc.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że emocje stanowią niewątpliwie fenomen wielopoziomowy, są częścią bardziej złożonych dynamizmów, struktur i całości w świecie człowieka spełniając bardzo różne, czasami nieporównywalne i nawet rozwojowo sprzeczne funkcje. Ważne, aby odmienności te zauważać, rozpoznawać, a jeśli to możliwe kształtować, rozumiejąc ich ludzki sens.

BIBLIOGRAFIA

- Alexander, J. C. 2010. *Znaczenia społeczne. Studia z socjologii kulturowej* (S. Burdziej, tłum.), Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Barbalet, J. 2006. *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Turner, B. S. (red.) (s. 163–165), Cambridge: Cambridge University Press.
- Barker, Ch. 2005. *Studia kulturowe. Teoria i praktyka* (A. Sadza, tłum.), Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Dąbrowski, K. 1985. Fazy i poziomy rozwoju psychicznego i trzy kształtujące go czynniki. W: K. Dąbrowski (red.), *Zdrowie psychiczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dąbrowski, K. 1970. *Multilevelness of Instinctive and Emotional Functions. Materiały z pierwszej Międzynarodowej Konferencji Teorii Dezintegracji Pozytywnej*, Quebec: Loyal University.
- Dąbrowski, K. 1970. *Three Selected Dynamisms of the Inner Psychic Milieu. Materiały z pierwszej Międzynarodowej Konferencji Teorii Dezintegracji Pozytywnej*, Quebec: Loyal University.

- Dąbrowski, K. 1974. *Zdrowie psychiczne a wartości ludzkie*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej.
- Dudek, Z. W., Pankalia, A. 2008. *Psychologia kultury. Doświadczenia graniczne i transkulturowe*, Warszawa: Eneteia, Wydawnictwo Psychologii Kultury.
- van Geert, P. 1986. The Concept of Development. W: P. van Geert (red.), *Theory Building in Developmental Psychology*. Elsevier: Elsevier Science Publishers B.V.
- Hałas, E. (red.) 2012. *Kultura jako pamięć. Posttradycyjalne znaczenie przeszłości*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Korporowicz, L. 1988. *Uspołecznienie do osobowości. Uwagi o teorii dezintegracji pozytywnej w perspektywie procesów kulturalizacji*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1, 86–103.
- Korporowicz, L. 2016. *Źródła i typy redukcjonizmów we współczesnych analizach kultury*, „Roczniki Kulturoznawcze”, 7(1), 5–30, <http://dx.doi.org/10.18290/rkult.2016.7.1-1>.
- Ossowski, S. 1967. Ku nowej kulturze. W: *Z zagadnień psychologii społecznej* (s. 174–176), Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Turner, J. H., Stets, J. E. 2021. *Socjologia emocji* (M. Bucholc, tłum.), Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Walzer, M. 2006. *Polityka i namiętność. O bardziej egalitarny liberalizm* (H. Jankowska, tłum.), Warszawa: Wydawnictwo Literackie Muza S.A.
- Wilczyńska, W., Mackiewicz, M., Krajka, J. 2019. *Komunikacja interkulturowa. Wprowadzenie*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.